

INHOUD

PROLOOG · 7

1 JEUGD · 13

2 HET BEGIN · 21

3 ONDERDUIK · 33

4 BIJ OMA SEPERS · 45

5 PROVINCIAAL LEIDER · 63

6 DE BESCHERMENGEL · 73

7 HET VERRAAD · 85

8 HET KLOOSTER · 103

9 VERRAAD EN ANDER ONGERIEF · 125

10 BEVRIJDING · 143

11 PSYCHISCHE NASLEEP · 169

12 EPILOOG · 199

VERANTWOORDING EN DANK · 217

NOTEN · 221

LITERATUUR EN ARCHIEVEN · 231

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING · 233

PERSONENREGISTER · 235

*Soms als het niet was te dragen
Die zorgen, die angst en die strijd
Dacht ik maar weer dat de oorlog een keer
Toch voorbij zou zijn
Droomde ik dan in die dagen
Van een nieuwe, gelukkiger tijd
Die komen zou, dacht ik aan jou
Want ik meende dat jij er weer bij zou zijn
Nu zijn gevaren en oorlog voorbij
Maar het wordt nimmer meer vrede voor mij*

Uut Hulsing – ‘Van jou heb ik niets meer gehoord’

PROLOOG

‘Rustig? Ik ben zeer gespannen, zeer gespannen.’

Op een dag in de herfst van 1967 ontvangt Henk Das twee heren in zijn huis in Utrecht voor een interview. Ze willen met hem spreken over zijn illegale werk in de oorlog dat hij deed onder de verzetsnaam ‘Ruurd’.

Het zijn niet zomaar wat geïnteresseerden. Er is iemand bij die later wereldberoemd zou worden: de jonge filmmaker Paul Verhoeven. Op dat moment heeft hij nog geen speelfilm gemaakt, maar hij is wel al veel bezig met oorlogsverhalen. Hij is van 1938 en was dus een jongetje van zeven toen de oorlog eindigde. Zijn fascinatie voor de oorlog zou tien jaar later uitmonden in de film *Soldaat van Oranje*. De andere interviewer is de historicus Rolf Schuursma van de Rijksuniversiteit Utrecht, een kenner van de Nederlandse geschiedenis. Hij heeft publicaties op zijn naam staan over de Eerste Wereldoorlog, het interbellum en de Tweede Wereldoorlog. Hij wil het gesprek – dat op audiotape wordt opgenomen – in zijn archief opslaan voor later historisch onderzoek.

Op de geluidsband van dat gesprek is te horen dat beiden zich goed hebben voorbereid. Ze weten hoe belangrijk de man tegenover hen is. Henk Das is een van de voormalige provinciale leiders van de LO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, de grootste verzetsorganisatie in Nederland. Twee derde van de naar schatting 350.000 onderduikers in de oorlog werden door de LO van bonkaarten en voedsel voorzien. Henk Das was eindverantwoordelijk voor Utrecht en de Betuwe en daarmee een van de steunpilaren van de organisatie. Door arrestaties en verraad vielen de meeste provinciale leiders in handen van de nazi's, Henk Das haalde de bevrijding wel en was daarmee de langstzittende leider. Hij behoorde niet tot de ‘bekende verzetsmensen’ die na de bevrij-

ding alle aandacht kregen, zocht ook geen roem, maar was achter de schermen een onmisbare schakel gebleken in het verzet. Naast de LO leidde hij in Utrecht ook de door hem opgezette clandestiene telefooncentrale bij de CID, de Centrale Inlichtingendienst van het verzet, en later zou hij toetreden tot de staf van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) van gewest VIII. Schuursma en Verhoeven beseffen in het gesprek met Das heel goed het belang van zijn rol in het verzet.

De stem van Henk is zelfverzekerd. We horen een man die zich feilloos details herinnert. Data, namen en omstandigheden – ruim twintig jaar na de oorlog lepelt hij ze zonder haperen op. Bijna achteloos. Zakelijk. Geen overdrijvingen, geen trots of oordelen. Bescheiden. Af en toe valt er een korte stilte als hij vertelt van een makker die werd gearresteerd en het niet overleefde.

Tegen het eind van het gesprek merkt Schuursma op dat de oud-verzetsman zo'n rustige indruk maakt. Heeft hij vanuit die rust zijn verzetswerk kunnen doen? Henk Das antwoordt niet direct, maar komt er even later in het gesprek op terug. De zelfverzekerde, rustige toon is voor even weg. Geagiteerd zegt hij: 'Rustig? Ik ben helemaal niet rustig, ik ben zeer gespannen, zeer gespannen.'

Dat blijkt. Twee maanden later stort hij in – niet voor het eerst – en neemt hij een besluit.

Hij schrijft een brief aan de Buitengewone Pensioenraad in Amsterdam waarin hij aangeeft dat hij zich honderd procent arbeidsongeschikt acht en graag in aanmerking wil komen voor een verzetspensioen. Nota bene het werk dat hij zelf jarenlang voor anderen had geregeld namens de Stichting 1940-1945. De brief is lang en zakelijk, met talloze 'bewijzen' dat hij veel verzetswerk heeft gedaan en hoe het hem heeft getekend. Het gaf veel spanningen, die keren dat hij maar net uit handen van de SD bleef en anderen juist niet. Onder hen veel jonge koeriersters die met gevaar voor eigen leven bergen werk verzetten. In opdracht van hem en andere leiders in het verzet.

Talloze keren is hij na de oorlog periodes overspannen geweest. Das schrijft in zijn brief:

Het steeds weer opgejaagd worden, de onvoldoende rustperiodes en de intensiteit van deze omvangrijke werkzaamheden waren na de bevrijding oorzaak van mijn break-down.

Daarom voelt deze man, die zo nuchter en zakelijk tegenover anderen over de oorlog sprak, zich genoodzaakt deze moeilijke brief te schrijven. Steeds moest hij rust nemen omdat de spanningen hem te veel werden, schrijft hij.

Organisch schijnen er geen gebreken te zijn. De klachten zijn van psychische aard. Bij alle keuringen komt steeds weer de opmerking van hypernervusiteit en sterke transpiratie naar voren. De eetlust is slecht, het roken overdadig en het slapen lukt niet zonder slaappoeders en ook dan nog discontinu.

Hij concludeert in zijn brief aan de Pensioenraad:

Gelet op mijn leeftijd, 51 jaar en de mijns inziens toenemende klachten, hebben mij doen besluiten een aanvraag om buitengewoon pensioen in te dienen.¹

Een man van net boven de vijftig die met pensioen gaat. De held uit de oorlog is een gebroken man, overspannen en op. Hij kan niet meer. In de meeste verhalen over de oorlog wordt dit aspect vaak vergeten. Mensen als Henk Das verrichtten verzetswerk, maar ten koste waarvan?

Het is met deze invalshoek dat ik het verhaal beschrijf van verzetman Henk Das. Vier jaar geleden hoorde ik voor het eerst van hem in een gesprek met Ad van Liempt, de historicus die als geen ander over heldendom en verraad in de Tweede Wereldoorlog geschreven heeft. Hij was benaderd door een zoon van een verzetsstrijder, die nota bene de naam had gekregen die zijn vader als schuilnaam in de oorlog had: 'Ruurd'. Hoezo erfelijk belast? De zoon, inmiddels een zeventiger, wilde het verhaal na de dood van zijn vader in 2008 geboekstaafd zien door een schrijver. Van Liempt had geen tijd, maar constateerde vanuit zijn kennis wel dat 'uw vader een grote rol in het verzet speelde', dat zonder meer. Hij

vroeg of ik contact met zijn zoon Ruurd wilde opnemen. Dat deed ik. Het was uitdagend en boeiend – nooit had ik eerder over de oorlog geschreven, politiek was meer mijn domein. Maar ik stortte mij er vol enthousiasme op.

Dit boek bevat het levensverhaal van Henk Das, alias Ruurd, een verzetsheld – al wilde hij zelf niets van dat predicaat weten – maar ook een kwetsbaar mens die door zijn keuze om in verzet te komen tegen de vijand door spanningen, uitputting en verdriet zwaar beschadigd is geraakt.

Bijna iedereen vraagt het zich wel eens af. Bij een nieuwe bezetting, zou ik dan in verzet komen? In dat geval worden tal van argumenten voor en tegen genoemd. Heb je het lef? Of ben je een meeloper? Wanneer weet je of je aan de goede kant staat? Durf je het aan? Maar de psychische schade die zo'n keuze kan veroorzaken, wordt in die afweging nauwelijks meegenomen. En die is er wel degelijk.

Op de voorkant van dit boek prijkt een foto uit juli 1945, genomen twee maanden na de bevrijding. Prins Bernhard bezoekt Utrecht en komt langs op de plek waar Henk Das als verzetsman zeven maanden heeft gezeten: het Klooster, de plek met de geheime telefooncentrale in het centrum van Utrecht. De foto is tekenend voor de situatie op dat moment: een ontspannen Bernhard, de *playboy* die vanuit Londen en later Zuid-Nederland mee zou helpen ons land te 'bevrijden', maar geen schot heeft gelost en nooit hoefde onder te duiken.² Hij is in gesprek met Henk Das – alias Ruurd. Drie jaar zat Henk tot aan zijn oren in het verzet. Hij moest onderduiken, werd verraden, werkte onder hoogspanning, leidde een provinciale verzetsgroep, vergaderde in het holst van de nacht, maakte de Hongerwinter mee en raakte ruim dertig medestrijders kwijt door arrestaties en de kogel. Vermagerd en doodvermoeid staat hij naast de ontspannen prins. Op de muur prijkt een foto van Wilhelmina, die bijna verbaasd naar dit tafereel lijkt te kijken waarin twee werelden elkaar ontmoeten in de euforie van de bevrijding.

Henk Das zou de lichamelijke en geestelijke gevolgen ervan zijn hele leven ondervinden, maar bleef onbekend. Bernhard werd het icoon van de bevrijding van Nederland, liet zich dat graag aanleunen en zou het onbezorgde leven van een prins leiden.

Uit het boeiende en eerlijke levensverhaal van Henk Das blijkt dat hij veel offers moest brengen. Daarom is dit boek geschreven. Om te beseffen dat mensen zoals hij de moed hadden om te kiezen voor het illegale werk, gewoon omdat ze onrecht niet konden aanvaarden. Persoonlijk hebben ze daar een hoge prijs voor betaald.

Zoals zijn verzetsvriend Gerrit Jan van de Waal, die ook in dit boek voorkomt, later zou dichten:

... ik voel de wonden schrijven, ik voel ik raak benard.
ik voel het aan mijn vuisten en het bonken van mijn hart.
(Fragment uit: 'Klein syndroom')

1 JEUGD

‘Zelfs na de oorlog, waarin ik toch ook wel wat heb meegemaakt, droomde ik nog vaak van de school.’

Hoe komt een gereformeerde jongen uit een eenvoudig midden-klassengezin in het verzet terecht? Het is niet bekend of deze vraag ooit letterlijk zo aan Henk Das werd gesteld. Wel wilde zijn jongste zoon Jan Willem altijd al meer weten over de rol die zijn vader tijdens de Tweede Wereldoorlog had gespeeld. Hoe was hij de illegaliteit ingerold? Wat hadden zijn opvoeding en achtergrond daarmee te maken? En wat heeft hij eigenlijk precies gedaan in het verzet? Af en toe vertelde Henk op een verjaardagsfeestje wel eens wat over de manier waarop hij uit handen van de Duitsers was gebleven. Met meer geluk dan wijsheid, zo bleek uit de verhalen. Onder een glas wijn op de late avond wilde hij nog wel eens iets meer vertellen aan zijn kinderen als die erom vroegen. Maar verder dan wat losse anekdotes kwam hun vader niet.

Totdat Henk op een dag in 2002 – hij was toen al 86 jaar – dan eindelijk op aandringen van Jan Willem de pen pakte. Hij sloeg de eerste bladzijde van een eenvoudig schoolschrift op en begon zijn herinneringen te beschrijven. In een duidelijk, vast handschrift begon hij met een korte familiegeschiedenis. Hij schreef over zijn vader, Bartus Leonardus Das, en zijn moeder, Johanna van Dijk. Al spoedig kwam hij bij zijn eigen geboorte op 18 maart 1916 in het stadje Hellevoetsluis. ‘Mijn geboorte zal zeker door mijn vader met vreugde zijn begroet’, noteerde Henk. ‘Vooral ook omdat ik als stamhouder, dragend de naam van zijn vader en grootvader, in de burgerlijke stand werd ingeschreven.’¹

En zo ontspon zich het levensverhaal van Henk Das.

Vader Bart was beroepsmilitair. Uit het huwelijk van Bart en Jo werden zeven kinderen geboren, Henk was de oudste van de drie zonen. Na hem kwamen Anton en Wim ter wereld. Hij had drie

zussen, Tiny, Rie en Henny, die ouder waren. Joke was de jongste van het gezin. De meesten van het zevental zouden tijdens de oorlog een rol in het verzet spelen.

Dat Bart Das militair was geworden had te maken met de vroege dood van zijn vader. De zoon was 13 jaar toen die overleed en werd meteen van school gehaald om geld voor het gezin te verdienen. Bart werd soldaat en klom in veertig jaar op naar de rang van adjudant-onderofficier, het hoogst haalbare voor iemand met alleen maar lagere school.

De eerste jaren van Henks leven speelden zich af in Hellevoetsluis, een eeuwenoud vestingstadje op het eiland Voorne-Putten, onder de rook van Rotterdam. Het was de belangrijkste marinehaven van het land, pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw zou dat Den Helder worden. In 1639 voer Maarten Tromp vanuit deze plaats met zijn schepen de Tweede Spaanse Armada tegemoet om die te verslaan. In de zeventiende eeuw was de door Piet Hein veroverde Zilvervloot hier binnengevaren en ontscheept. Naast de marine was de artillerie van de landmacht er prominent aanwezig. Sporen van de Eerste Wereldoorlog waren er nog te zien. Nederland bleef toen weliswaar neutraal, maar er was wel een mobilisatie afgekondigd. Vanwege het gerucht van een mogelijke Engelse invasie waren er loopgraven aangelegd.

Dat maakte indruk op de jonge Henk, die zich ook nog herinnerde dat 's winters het water uit de haven over de straat liep. Tijdens de watersnoodramp van 1953, toen ze er al lang niet meer woonden, zou hun huis aan de Opzoomerlaan een meter onder water komen te staan. Henk herinnerde zich nog de steile trap naar zolder die hij als kleuter maar eng vond. Net als Sinterklaas. Een held was hij niet. Op pakjesavond kroop Henk vanwege de spanning weg achter een stoel in de keuken.

Klompen

Als militair moest Bart Das geregeld verhuizen. In 1922 vertrok het gezin naar het plaatsje Uithoorn, onder Amsterdam. Het huisje aan de Molenkade was niet groot. Vader en moeder sliepen bene-

den en de kinderen hadden samen een slaapkamer op zolder. 'Wij liepen naar school op klompen en met een broodtrommeltje op onze buik,' schreef Henk. 's Zondags naar de kerk, maar dan op schoenen.'

Het gezin Das ging naar de Gereformeerde Kerk van Uithoorn. In die tijd was ongeveer tien procent van de Nederlanders aangesloten bij de kerk die gesticht was door de leider van de 'kleine luyden': Abraham Kuiper. Hij had als rechtzinnig theoloog een kleine, actieve orthodoxe zuil opgericht tegen de vrijzinnige geest die in de Nederlands Hervormde kerk heerste. De gereformeerden hadden in de tijd dat Henk opgroeide een eigen 'Vrije Universiteit', een politieke partij (de Anti-Revolutionaire Partij) en een krant, *De Standaard*. Kuiper, die in 1920 was overleden, wilde zijn volksdeel emanciperen en vooruithelpen, als desem van de samenleving. Daar hoorden waarden bij als plichtsbetrachting, discipline en rechtvaardigheid. Het licht mocht men als gereformeerde niet onder de korenmaat laten schijnen, zoals de Bijbeltekst luidde, maar bescheidenheid en dienstbaarheid werden daarbij ook in één adem genoemd. Later zou vader Bart binnen deze verzuilde gereformeerde wereld een buitenbeetje worden, maar in Uithoorn ging hij nog trouw naar de plaatselijke Gereformeerde Kerk. Henk herinnerde zich dat de kinderen rechts van de preekstoel bij elkaar op houten banken zaten. 'Het was een hele zit en ik weet nog wel dat ik een keer aan een andere jongen vroeg: "Duurt het nog lang?"' Een beladen vraag, maar dat wist hij toen nog niet. Later in zijn leven als verzetsman zou hij diezelfde vraag onder andere omstandigheden nog regelmatig stellen.

Het leven in het dorp was onbezorgd. Zeker toen ze een groter huis kregen aan de Amstelstraat. Het echtpaar vierde daar het 12,5-jarige bruiloftsfeest. Met taart, toentertijd een geweldige traktatie. Buurman Van Zaal was kapitein van een schip dat een lijndienst onderhield tussen Uithoorn en Amsterdam. 'Ik mocht soms meevaren, wat een hele belevenis was.' In een droge zomer was er tijdens een hittegolf een tekort aan water. Uit de pomp kwam geen druppel meer. Henk moest met zijn vader per roeiboot water halen bij het Fort bij Uithoorn, een vestingwerk dat behoort tot de Stelling van Amsterdam. Daar was nog wel water te krijgen.